

Lingvistik V – Satsdelar, huvud- och bisatser

Denna föreläsning kommer att ta upp:

- Form och funktion i språklig analys
- Predikat, bundna och fria konstituent
- Primära satsdelar
- Satser och satstyper

1. Form och funktion i språklig analys

I språklig analys gör man en skillnad mellan en konstituents form, dvs hur den är morfologiskt och syntaktiskt uppbyggd, och dess funktion, dvs dess roll i sitt strukturella sammanhang. När vi analyserade frasernas struktur tittade vi både på dess form, d.v.s vilken typ av fraser, satser och ord som utgör delar av frasen, men också funktion eftersom vi analyserade de olika konstituenternas inbördes relationer i fråga om huvud och bestämning. Analysen av nominalfrasen ”den galne mannen med den vilda blicken” har därför både en form- och funktionsanalys, enligt Figur 1.

Form	Best. artikel	Adjektivfras	Substantiv	Prepositionsfras
	Den	galne	mannen	med den vilda blicken
Funktion	Artikel	Adjektivattribut	Huvudord	Prepositionsattribut

Fig. 1. Form- och funktionsanalys

Den funktionella analysen på satsnivån innebär att satserna delas upp i sina primära satsdelar beroende på frasernas och satsernas roller i huvudsatsen. Frasen ”den galne mannen med den vilda blicken” kan vi analysera efter form utan att den behöver sättas i ett större strukturellt sammanhang eftersom vi ser att det har ett substantiv som huvudord vilket gör det till en nominalfras. Vi måste emellertid se nominalfrasen i en sats för att kunna göra en funktionell analys.

(1) Den galne mannen med den vilda blicken bet hunden.

Subjekt

(2) Hunden bet den galne mannen med den vilda blicken.

Direkt objekt

Vilken roll nominalfrasen har i satsen, dvs. vilken relation den har till övriga konstituent påverkar alltså den funktionella analysen. Notera att i (3) utgör nominalfrasen inte en satsdel utan har en funktionell relation till prepositionen (dess rektion). Hela prepositionsfrasen har sedan en relation till övriga satsen, i det här fallet som prepositionsobjekt.

(3) Hunden skällde på den galne mannen med den vilda blicken.

Prepositionsobjekt

Predikat, bundna och fria konstituent

Centralt för satsens struktur är de relationer som är knutna till satsens huvudverb.

Huvud verbet har den funktionella rollen av PREDIKAT. De nominalfraser och adjektivfraser som följer efter de rätt betydelsesvaga KOPULAVERB, dvs *vara, heta, bliva, kallas* m.fl. (se Josefsson s136), har en liknande roll som predikaten, men deras funktionella roll kallas traditionellt för PREDIKATIV/PREDIKATSFYLLNAD. Det är klart att i en sats med ett adjektiv som följer verbet ”är” som i (3a)

(4) Lasse är trogen sin fru.

är den huvudsakliga relationen mellan ”Lasse” och ”sin fru” och att relationen betydelsemässigt är knuten till ”trogen” snarare än verbet ”är”.

Som nämndes vid diskussionen av verbens transitivitet, måste ett verb kompletteras med vissa nödvändiga konstituent för att satsen skall vara grammatisk, t.ex. förutsätter verbet *slå* någon som slår, och någon/något som blir slaget. Dessa nödvändiga konstituent kallas med ett samlingsbegrepp för BUNDNA AKTANTER/ARGUMENT (arguments). Dessa motsvaras av satsdelarna SUBJEKT, OBJEKT och BUNDNA ADVERBIAL. De delar av satsen som uttrycker något som verbhändelsen men som inte är nödvändiga kallas för FRIA AKTANTER (adjuncts) och har den funktionella rollen av FRIA ADVERBIAL.

Notera att det är huvud verbet/predikatet som bestämmer relationen till övriga delar i satsen. Ofta är de nödvändiga delarna nominalfraser eller bisatser, men det förekommer också bundna prepositionsfraser, t.ex. prepositionsobjekt. Det är inte alltid lätt att avgöra om prepositionsfrasen är nödvändig eller fri. Predikatet ”lägga” kräver en plats där det som läggs hamnar.

(5) Han lade nycklarna på bordet.

(6) *Han lade nycklarna.

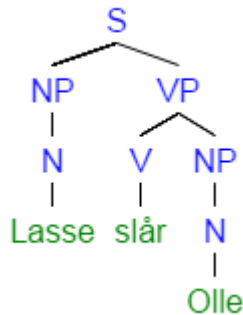
Predikatet ”sova” kräver dock inte en plats för att göra satsen grammatisk. ”På bordet” är därför en fri aktant (adjunct).

(7) Katten sover på bordet.

(8) Katten sover.

Ett alternativ till att definiera konstituenters funktion utifrån deras relation till predikatet, vilket delvis är semantiskt, är att titta på konstituenternas strukturella relationer, så som vilka delar som är underordnade andra delar, t.ex objekt är de nominalfraser som är underordnade

verbfrasen i vid bemärkelse. Detta kräver dock i många fall en mer detaljerad strukturell analys.

Figur 2. Struktur av "Lasse slår Olle".

Det finns ett nära samband mellan konstituenters grammatiska roller/satsdelsfunktion och deras semantiska roller. Detta kommer dock att beröras på semantikföreläsningarna.

2. Primära satsdelar

De vanligast förekommande primära satsdelarna är

(a) Subjekt	<u>Johan</u> köpte glass igår.
(b) Predikat	Johan <u>köpte</u> glass igår.
(c) Objekt (direkt, indirekt, prepositionsobjekt)	Johan köpte <u>glass</u> igår.
(d) Predikativ/predikatsfyllnad (subjektiv, objektiv)	Johan är <u>glad</u> .
(e) Adverbial	Johan köpte glass <u>igår</u> .

2.1. Subjekt

Subjektet utgörs vanligen av nominalfraser eller satser. Subjektet är normalt den konstituenten som "utför" verbhandlingen. Omvandlar man en påståendesats till en ja/nej fråga byter det finita verbet och subjektet plats, som i (10).

- (9) Den lilla flickan med svavelstickor frös ihjäl.
subjekt
- (10) Frös den lilla flickan med svavelstickorna ihjäl.
subjekt

Notera att imperativa satser inte har något subjekt.

- (11) Köp blåbär!

Vissa språk kräver att finita satser har ett utsatt subjekt. Detta gör att man måste sätta in ett "tomt" subjekt utan referent för de predikat som inte egentligen har någon relation till en referent, så som "regnar"

- (a) Det regnar.

I många andra språk som spanska böjs verben efter person och man behöver därför inte sätta ut subjektet.

- (b) Llueve
'det regnar'

Notera att detta inte är helt identiskt med det formella subjektet.

2.2. Predikat

Predikatet och verbfrasen i snäv betydelse är alltid samma konstituent.

- (12) Östen köpte en dyr mountainbike i förra veckan.
predikat
- (13) Johan borde ha gett pengar till Röda Korset.
predikat

2.3. Objekt

Utgörs likt subjekten oftast av nominalfraser och satser. Vi skiljer mellan tre olika objektstyper: direkt objekt, indirekt objekt och prepositionsobjekt

Direkt Objekt

Kallades tidigare för akkusativobjekt. Det objekt som är närmast verbhandlingen. Den som blir direkt påverkad av verbhandlingen.

- (14) Vi tände ett ljus.
dir obj
- (15) Generalskan sköt den vita hjorten.
d.o

Indirekt objekt

Kallades tidigare dativobjekt. Det indirekta objektet är inte lika direkt inblandad i verbhandlingen som det direkta objektet.

- (16) Joakim gav Lisa en dyr gitarr förra veckan.
ind.obj.

Det indirekta objektet kan i vissa fall strykas utan att satsen blir ogrammatisk.

- (17) Jag skickade mormor ett brev.
ind

- (18) Jag skickade ett brev.

Det direkta objektet kan normalt inte utelämnas.

- (19) *Jag skickade mormor. (med betydelsen att man skickar något till mormor)

Prepositionsobjekt

Har en relation till verbhandlingen som liknar det direkta och indirekta objekten men utgörs av en prepositionsfras.

- (20) Joakim gav en dyr gitarr till Lisa förra veckan.
prep. obj.
(21) Vi skrattade åt clownen.
prep. obj.
(22) Han slog på trumman
prep. obj.

Reflexiva pronomen

I vissa språk använder man sig av en speciell form för att signalera att objektet har samma referent som subjektet. I svenska används reflexiva pronomen *sin*, *sitt*, *sig*, t.ex.

- (23) Han slog sig.

Reflexiva pronomen kan förstärkas med "själv" vilket kan ge en viss betydelseskilnad.

- (24) Han slog sig själv.

Notera att det i svenskan finns verb som bara kan ta ett reflexivt pronomen och inte nominalfraser med annan referent.

- (25) Han uppför sig konstigt.
(26) *Han uppför Olle konstigt.

2.4. Predikativ (predikatsfyllnad)

Har ofta formen som nominalfras, adjektivfras eller prepositionsfras. Vi skiljer mellan två olika predikativ typer: subjektiv predikativ och objektiv predikativ.

Subjektiv predikativ

Följer verb så som *vara*, *bliva*, *heta*, *kallas*, *tyckas*, *synas*, *verka*, *se ut*. Till skillnad från verbfraser som tar objekt är verbfraser som tar predikativ ofta mindre betydelserika och deras funktion är att relatera en egenskap eller roll till subjektet (subjektiv predikativ) eller objektet (objektiv predikativ)

- (27) Vi är mycket stolta.
subj. pred.
(28) Professorn verkar snäll.
subj. pred.

Objektiv predikativ

Relationen mellan objektet och predikativet är här liknande som det mellan subjektet och det subjektiva predikativet.

(29) Barnen gjorde mig glad.
obj. pred.

(30) Man valde Knut och Harald till kungar.
obj. pred.

2.5. Adverbial

Adverbial kategorin är en stor och heterogen grupp av element där många konstituenten som inte passar in någon annanstans hamnar. Det finns dock vissa typiska grupper. Det tar ofta formen av adverbfras, prepositionsfras, eller sats. Notera att det är skillnad på ordklassbeteckningen ADVERB och ADVERBFRAS och satsdelsfunktionen ADVERBIAL. När de har satsdelsfunktion är adverbfraserna oftast adverbial, men adverbial kan också realiserars av andra fras- eller satstyper.

Vi samlas här på lördag.

(31) Här = adverbfras, rumsadverbial

(32) På lördag = prepositionsfras, tidsadverbial

Innehållsadverbial: tids-, sätts-, rums- och omständighetsadverbial

Dessa adverbial beskriver ofta optionella betydelser som är relaterade till skeendet i verbhandlingen, så som tid, plats och allmänna omständigheter.

(33) Nilsson spelade vackert på konserten i förmiddags.
sätts.advbl rumsadvbl tidsadvbl

Satsadverbial

Satsadverbialen berör satsens förhållande till omgivande kontext, utsagans sanningshalt o dyl.

(34) Kvartetten spelar således förmodligen inte på lördag.
satsadvbl satsadvbl satsadvbl

Adverbialen utgörs ofta av bisatser med en lång rad olika relationer till verbskeendet, se Josefsson 2009, sid 160ff

Agent/agentadverbial

En typ av konstituent som ofta behandlas separat är agent. När aktiva satser passiveras blir det direkta objektet subjekt och det aktiva subjektet blir en prepositionsfras med prepositionen "av". Den får normalt en egen kategori i analysen, kallad AGENT.

(35) Olle sköt älgen igår (aktiv sats)

- (36) Älgen sköts av Olle igår (passiv sats)
agent

Agenten är normalt optionell och kan utelämnas.

- (37) Älgen sköts igår

Formellt och egentligt subjekt

En konstruktion som är värd att ta upp pga av dess relativa vanlighet är konstruktioner med formellt subjekt. I vissa satser har den satsdelen som innehållsmässigt betecknar det som verbhandlingen beskriver - det EGENTLIGA SUBJEKTET - flyttas ner i satsen och ersatts av ett betydelsmässigt tomt element kallat FORMELLT SUBJEKT.

- (38) Det var kul att du kunde komma.
form. subj egentligt subjekt

- (39) Att du kunde komma var kul.
subjekt

- (40) Hela förmiddagen har det suttit två fåglar på postlådan.
pred. form.subj pred. egentligt subj

- (41) Två fåglar har suttit på postlådan hela förmiddagen.
Subjekt

3. Satser

I genomgången av frasernas struktur kunde vi konstatera att frasens delar inte bara utgörs av andra fraser men också av satser. Vi skiljer på satser som är strukturellt självständiga HUVUDSATSER och de satser som är delar av fraser eller andra satser BISATSER.

- (42) Huvudsats Olle har åkt till London.

- (43) Bisats som har åkt till London

Det är här uppenbart att ”som har åkt till London” behöver ett strukturellt sammanhang för att kunna fungera, som t.ex.

- (44) Jag pratade med en kompis som har åkt till London.

Här utgör relativsatsen ”som har åkt till London” efterbestämning till substantivet ”kompis” och är således del av nominalfrasen ”en kompis som har åkt till London”, vilket i sin tur är rektion i prepositionsfrasen ”med en kompis som har åkt till London.”

Huvudsatserna kan ha olika strukturer beroende på vilka talhandlingar de prototypiskt används för.

- (45) Påstående: Olle har åkt till London

- (46) Fråga: Har Olle åkt till London?
Vem har åkt till London?
(47) Imperativ: Åk till London!

3.1 V2 – verbet på andra plats i satsen

Svenskan liksom många av de germanska språken är ett s.k. V2-språk, dvs det finita verbet kommer normalt sett som andra konstituent i en huvudsats. Subjektet får således olika placeringar beroende på om det finns en annan konstituent i initial position.

- (48) Olle åkte till London igår.
subj pred (FV)
(49) Igår åkte Olle till London.
tidsadv pred(FV) subj

3.2 Överordnad och underordnad sats

Som tidigare nämnt uppvisar språkliga strukturer rekursivitet så att fraser och satser byggs upp av andra fraser och satser. Detta gör att det finns anledning att skilja på vilken relation satser har till varandra i den lingvistiska strukturen. En sats som utgör en del av en annan sats är UNDERORDNAD den sats den är en del av. På samma sätt är en sats som har en annan sats som en del av sig ÖVERORDNAD den satsen. Underordnade satser är normalt bisatser men överordnade satser kan utgöras av både huvudsatser och bisatser.

- (50) Jag tror att Olle är badsugen.
(51) Jag tror att Olle vill att vi ska åka till stranden.

I (50) är att-satsen ”att Olle är badsugen” underordnad den överordnade huvudsatsen ”Jag tror att Olle är badsugen”. I (51) är relationen mellan huvudsatsen och att-satsen ”att Olle vill att vi ska åka till stranden” samma som i (50) men i (51) är ingår en ytterligare att-sats som del av den överordnade att-satsen. ”att Olle vill att vi ska åka till stranden” är således både underordnad huvudsatsen ”Jag tror att Olle vill att vi ska åka till stranden” och överordnad att-satsen ”att vi ska åka till stranden”.

3.3 BIFF-regeln (i Bisats kommer Inte Före Finit verb)

I svenskan kan vi skilja på huvudsatser och bisatser genom att testa var satsadverbet ”inte” kommer i förhållande till det finita verbet.

- (52) Rörmokaren lovade inte något.
pred (FV) satsadvbl
(53) (Han sa) att rörmokaren inte lovade något.
satsadvbl pred (FV)

Om ”inte” kommer efter finita verbet som i (52) är satsen en huvudsats. Kommer ”inte” före finita verbet så är det en bisats. Detta kallas ofta för BIFF regeln.

Bisatser kan ha en rad olika funktioner i satsen och ett antal olika strukturer. Typiskt har de dock tre egenskaper:

- De inleds med subjunktion eller annan bisatsinledare
- De har bisatsordföljd (BIFF)
- De utgör en satsdel i den överordnade satsen.

Några av de vanligaste bisatstyperna är:

- (a) Att-satser
- (b) Indirekta frågesatser
- (c) Relativsatser
- (d) Adverbialsbisatser (konditionala, temporal, konsekutiva etc.)

Att-sats

Inleds oftast med subjunktionen ”att” och kan utgöra både del av en fras (efterbestämning i nominalfras) och del av en sats. Som satsdel är att-satsen ofta subjekt eller objekt.

- (54) Jag stödjer förslaget att vi startar på nytt. (efterbestämning)
(55) Att vi startar på nytt är det bästa. (subjekt)
(56) Han vill att vi startar på nytt. (direkt objekt)

Indirekt frågesats

Inleds med frågepronomen, frågeadverb eller subjunktion. Bisatsen motsvarar en direkt fråga men har inte V2-ordföljd. Är liksom att-satsen ofta subjekt och objekt som satsdel.

- (57) Vem har Kalle bjudit.
(58) Han vet inte vem Kalle har bjudit. (objekt)
(59) *Han vet inte vem har Kalle bjudit.
(60) Vem Kalle har bjudit är ett mysterium. (subjekt)

Relativsats

Inleds med ett relativpronomen och fungerar normalt som attribut till huvudet i en nominalfras.

- (61) Ölen som jag gillar är väldigt dyr.
(62) Mannen vars bil jag lånat kommer från Spanien.

Adverbialsbisatser

Många bisatser fungerar som adverbial i den överordnade satsen. I Josefsson (2009) klassificeras de oftast som orsaksadverbial.

- (63) Om man arbetare hårdare, får man bättre betalt. (konditional)

(64) Han arbetar hårdare, så han får bättre betalt. (följd)

Notera här att ”så” är subjunktion i (64) men kan också förekomma som adverb i huvudsatsen.

(65) Om man arbetar hårdare, så får man bättre betalt.

Hur många underordnade satser finns i följande mening:

Corren har tidigare skrivit om bussförarna som periodvis tvingas stanna sina fordon för att ungdomar ställt ut cyklar, stolar eller trästockar i vägen.

Satsförkortningar

Det finns ingen fullständig enighet om vad som utgår en sats och vad som är en fras. I Josefsson (2009) krävs en förbindelse mellan ett subjekt och ett finit verb för att något skall kallas sats. Ett infinitiv verb med objekt ses därför som en infinitivfras trots att verbet knyter ett objekt till sig, och har likheter med en att-sats.

(66) Han lovade att släcka lampan.

(67) Han lovade att han skulle släcka lampan.

Andra textböcker betraktar dock dessa som infinitiva-satser (non-finite clauses)

Konstituentordning

Ett av de områden som ägnats mycket uppmärksamhet i den syntaktiska litteraturen är de olika omflyttningar av konstituenten som förekommer i satser. Man utgår i diskussionen från den typiska ordningen hos en huvudsats där argumenten är fulla nominalfraser. Frågan är varför konstituenten flyttas från sin prototypiska position.

(68) Jag skall läsa boken.

(69) Imorgon skall jag läsa boken.

(70) Vilken bok skall jag läsa?

(71) Jag vet inte vilken bok jag skall läsa.

Gemensamt för strukturerna ovan är att omflyttningarna är grammatiskt nödvändiga oberoende av i vilken kontext de används. Andra typer av omflyttningar beror på att man vill framhäva ett visst led i satsen.

(72) Den boken skall jag läsa

(73) Rädd kan man inte påstå att hon är.

Den här typen av flyttningar är pragmatiskt motiverade och kallas ofta för ’topikaliserade’ eller ’preponerade’. En motsvarande flytt till slutet av satsen förekommer då ett led är strukturellt komplext i jämförelse med övriga satsen s.k. postponerade konstituenten, här ingår konstruktioner med formellt subjekt.

- (74) Inte desto mindre har inom projektet skrivits fyra monografier och femton tidskrifter.
(75) Det bästa är att vi får välja våra egna projekt.

Jämfört med prototypisk ordföljd

- (76) Inte desto mindre fyra monografier och femton tidskrifter har skrivits inom projektet.
(77) Att vi får välja våra egna projekt är det bästa.